

УДК 322.3

ЗБАЛАНСУВАННЯ ВІДТВОРЮВАЛЬНИХ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЙНИХ ЗАХОДІВ У ЛІСОГОСПОДАРСЬКОМУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННІ

В.В. Бадзян

здобувач

Інститут агроекології і природокористування НААН

В статті проаналізовано стан лісових ресурсів та лісогосподарських земель. Встановлено, що заформування еколого-збалансованого використання лісогосподарських земель на фоні дедалі зростаючого антропогенного та техногенного навантаження екологічні цілі та завдання виконуються без комплексного підходу. Доведено необхідність формування двох перспективних напрямів еколого-збалансованого використання лісогосподарських земель. Перший напрям дає змогу збалансувати експлуатацію земель та лісів з існуючим земельним та лісоресурсним потенціалом, а другий — забезпечує досягнення балансу в лісопромисловому виробництві та непромисловому вирощуванні лісогосподарської продукції. Формування та реалізація вказаних напрямів сприятиме розробці стратегії управління розвитком лісового господарства. Запропоновано методичку оцінки еколого-збалансованого розвитку регіону за інтегральним показником збалансованості.

Ключові слова: лісові ресурси, лісогосподарські землі, земле- та лісоресурсний потенціал.

Нині особливої гостроти набуває проблема формування базисних перспективних напрямів екологічно збалансованого використання земель лісогосподарського призначення. Незважаючи на чинне законодавство України, екологічні цілі та завдання виконуються, поперше, не повною мірою, а по-друге, без комплексного підходу. Це призвело до істотного погіршення природоохоронних функцій лісів та лісових екосистем. Також знизилась біологічна стійкість та водорегулювальне значення лісів, які формувались впродовж сотні років. Боротьба із деградацією ґрунтів та їх забрудненням спрямовується переважно на наслідки, а не на причини цих процесів. Протирозійні заходи здебільшого є фрагментарними, про що свідчить їх вжиття поза межами контурно-меліоративної організації території.

Різні аспекти екологічно збалансованого використання земель лісогосподарського призначення висвітлено у працях низки вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, вагомими є напрацювання науковців З.Ф. Бринді, В.М. Будзяка, О.С. Будзяк, В.А. Голяна, О.І. Гуторова, П.Ф. Кулинич, М.Г. Ступеня, А.Я. Сохніча, А.М. Третяка, М.А. Хвесика та інших з питань екологічно збалансованого використання земельних ресурсів у сільськогосподарському секторі; E.Z. Baskent, M. Nijnik, E. Ostrom, P.H. Pearseta ін. щодоекологічно збалансованого використання лісових ресурсів; С.А. Генсірука, О.А. Голуба, Я.В. Ковалю, П.І. Лакиди, І.М. Лицура, Е.В. Мішеніна, Ю.Ю. Туниці. Однак незважаючи на численні дослідження, проблема екологічно збалансованого використання лісогосподарських земель на

фоні посилення глобальних екологічних процесів та явищ досі залишається нерозв'язаною.

З огляду на це, основною метою роботи є розробка перспективних напрямів екологічно збалансованого лісогосподарського землекористування в умовах глобальних економічних та екологічних викликів. Механізм реалізації цих перспективних напрямів повинен забезпечити запобігання можливим негативним як природним, так і техногенним наслідкам, а також сприяти поліпшенню забезпечення промисловості, сільського господарства та населення якісними лісовими ресурсами та послугами.

Основні цілі та завдання перспективних напрямів екологічно збалансованого використання лісогосподарських земель повинні розроблятися та виконуватися як на загальнонаціональному, так і на регіональному та галузевому рівнях господарювання, оскільки стан лісогосподарських земель в умовах надмірного антропогенного та техногенного впливів має тенденцію до погіршення майже в усіх регіонах України. Зважаючи на це, у рамках перспективних напрямів доцільно визначити концептуальні напрями державного впливу на лісокористування та землекористування в лісоресурсній сфері [1, с. 50], а також засади формування ефективної системи управління лісовими ресурсами. У підсумку все це забезпечить поступовий та стабільний розвиток лісоресурсної сфери в умовах як фінансово-економічної, так і природно-екологічної нестабільності та кризи.

Безумовно, завдяки цьому, екологічно збалансоване лісогосподарське землекористування спиратиметься на більш розширений

спектр організаційно-екологічних складових, а саме — на стале використання земельно-го та лісоресурсного потенціалу, основними складовими якого є організація виробництва та управління відтворювальним процесом у лісовому господарстві як на рівні суб'єктів лісогосподарських відносин, так і на рівні територій та регіонів, а також відтворення лісових та земельних ресурсів [2]. Зважаючи на спектр складових пропонуємо розглядати два базові перспективні напрями розвитку екологічно збалансованого лісогосподарського земле- та лісокористування (рис. 1).

Перший перспективний напрям надасть змогу збалансувати експлуатацію земель та лісів з існуючим земельним та лісоресурсним потенціалом, а другий — збалансує лісопромислове виробництво та непромислове вирощування лісогосподарської продукції. Однак для цього слід не лише вжити відповідні заходи, але й стимулювати розвиток підприємницької діяльності.

Для досягнення першого напрямку екологічно збалансованого лісогосподарського землекористування та лісокористування слід виділити дві основні групи заходів та дій — збалансування існуючих ресурсів та потенціалів. Перша група такого збалансування матиме умовну назву експлуатаційних заходів, другу групу репрезентуватимуть відтворювальні заходи.

Найперше, що потрібно зробити з масивом експлуатаційних заходів, це забезпечити цільове та функціональне використання відповідних ресурсів. Так, землі лісогосподарського призначення повинні використовуватися за своїм головним цільовим призначенням, тоді як ліси — за відповідним функціональним призначенням.

Потім потрібно створити умови для екологічно безпечного освоєння земель лісогосподар-

ського призначення та лісів. Їх успішне і повноцінне освоєння має забезпечити максимально комфортне споживання лісогосподарської продукції та його екосистемних послуг.

Недотримання основного цільового призначення земель лісогосподарського призначення спричиняє не лише екологічно небезпечні наслідки навколишньому природному середовищу, але є й економічно не виправданим, принаймні на віддалену перспективу, землекористуванням. Тому слід розробити та запровадити посилений контроль за таким цільовим земле- та лісокористуванням.

Значно складнішим завданням є необхідність створення сприятливих умов для екологічно збалансованого лісогосподарського землекористування. Для цього слід зважати на максимальну кількість чинників, що істотно впливають на ці умови впродовж короткого терміну, а згодом зробити максимально точний прогноз щодо їх зміни. Крім того, потрібно організувати постійні спостереження за зміною відповідних умов та внесення своєчасних корективів.

Завершальними експлуатаційними заходами та діями є дозоване освоєння земель та лісів, а також їх функцій. Для цього впроваджуються останні досягнення у сфері промислової та іншої експлуатації земель лісогосподарського призначення та джерел. Експлуатаційні заходи повинні завершитися виробництвом чи вирощуванням найбільш якісних лісогосподарських культур та продукуванням якісних лісових послуг.

Тільки після цього розпочинаються дії та заходи, що безпосередньо спрямовані на екологічно збалансоване лісо- та землекористування [3]. Тобто йдеться про другу групу заходів з екологічно збалансованого лісогосподарського землекористування та лісокористування, а

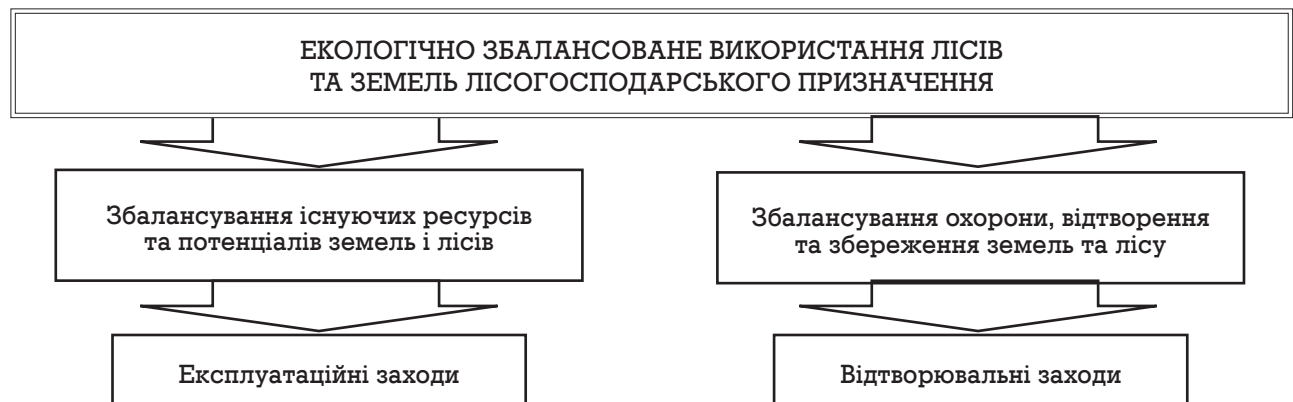

Рис. 1. Складові екологічно збалансованого земле- та лісокористування

Джерело: розроблено автором.

саме відтворювальні заходи. До переліку відтворювальних дій та заходів слід віднести: відтворення лісів та земель; охорону ізбереження лісів та земель; лісо- та землеперетворення, а також лісо- та землеоблаштування.

Нині відтворення лісів, на відміну від відтворення земель лісогосподарського призначення, розвинуто доволі повною мірою. Незважаючи на це, високі темпи експлуатації лісів та їх деградації потребують певного перегляду щодо обсягів їх відтворення — їх складу та термінів такого відтворення. Для цього обсяги відтворення лісів повинні бути збільшені приблизно на 15–30% залежно від регіональних та природно-кліматичних особливостей території [4, с. 158–174.]. Склад відтворювальних лісів повинен орієнтуватися на попередній природний склад лісів певної території або на вирощування найбільш екологічно стійких порід дерев, тоді як терміни відтворення лісів мають переглядатися у бік їх скорочення до оптимальних часових рамок.

Наразі відтворення земель лісогосподарського призначення перебуває на своєму початковому етапі, а тому потребує розроблення цілісної системи відповідних заходів як для самих земель, так і для лісів. Тобто слід впроваджувати спеціальні заходи з відтворення тих властивостей земель, що найбільшою мірою впливають на якість та продуктивність деревостанів, а також на їх стійкість до забруднень, хвороб і шкідників. Для цього такі землі слід класифікувати за ступенем придатності до вирощування тих чи інших порід дерев та кущів, а також відповідно до розвитку лісових екосистем та як середовище розширеного біорізноманіття в лісі.

Схожою є ситуація нині із охороною та збереженням лісів та земель. Тобто якщо охороною та збереженням лісів ще займаються спеціалізовані державні служби та реалізують на практиці відповідні, у т. ч. і профілактичні, охоронні заходи щодо лісів, то для поліпшення стану земель лісогосподарського призначення таких заходів майже не існує. Це обумовлено тим, що землі лісогосподарського призначення незважаючи на своє вагоме значення були другорядними, і категорія «землекористування» в лісовому господарстві фактично не використовувалась як така, оскільки була підменена категорією «лісокористування».

Тому необхідно юридично закріпити та надати рівний, а подекуди і пріоритетний, не лише юридичний, але й господарський зміст саме категорії «лісогосподарське землекористування». На цій основі слід розробити систему охорони та збереження земель лісогосподарського призначення з урахуванням породного,

вікового складу деревостанів, а також співвідношення лісових та нелісових ділянок. Тобто на нелісових ділянках, які не підлягають залісенню, слід впроваджувати охоронні заходи відповідно до їх фактичного використання, а на лісових землях — залежно від їх цільового призначення.

Заходи зі збереження лісів та земель повинні розроблятися з огляду на їх фактичний стан та потреби щодо реабілітації. На лісових землях такою реабілітацією мають стати відновлення відповідної лісистості та (або) породного складу. На нелісових землях — підготовчі роботи щодо переходу таких земель до категорії «лісові» або «землі іншого цільового призначення», наприклад «природоохоронні землі чи в землі запасу».

На сьогодні заходи щодо перетворення лісів здебільшого обумовлено виробничим перетворенням, тобто зміною обсягів наявних деревостанів та їх структури, а також такими самими змінами, але вже під тиском глобальних екологічних процесів чи регіональних техногенних катастроф або аварій. Власне тому необхідно розробити і впроваджувати комплексні заходи із запобігання погіршенню якісних характеристик земель та деревостанів.

Термін «облаштування територій» наразі поширили і на її складові частини, у т. ч. і на лісові масиви. Так, під облаштуванням лісів слід розуміти досягнення оптимальної лісистості, а під облаштуванням земель лісогосподарського призначення, відповідно, досягнення оптимального співвідношення між лісовими та нелісовими землями.

Досягнення другого напрямку екологічно збалансованого використання лісів та земель лісогосподарського призначення обумовлено збалансуванням обсягів лісопромислового виробництва та вирощування непромислової лісогосподарської продукції. Обсяги лісопромислової продукції, і насамперед деревини, шляхом рубок головного користування не повинні бути меншими за інші види рубок. Натомість вирощування та заготівля непромислової лісогосподарської продукції не повинні бути більшими за оптимально допустимі норми.

Збалансування саме цих заходів надасть змогу розробити стратегію щодо управління розвитком лісового господарства. Ця стратегія повинна спиратися не лише на баланс відповідних інструментів та заходів, але й на кінцеву стратегічну мету.

На нинішньому етапі розвитку земельних та лісогосподарських відносин слід дотримуватися стабілізації стану як земель лісогосподарського призначення, так і лісів. Після досягнення такої стабілізації необхідно переходити

до наступного етапу, а саме — до покращення якісних характеристик земель та лісів.

Дотримання екологічно збалансованого (ЕколЗбал) розвитку лісогосподарського землекористування регіону пропонуємо оцінювати через інтегральний показник збалансованості за формулою:

$$\text{ЕколЗбал} = \frac{\text{ЗбалЕ}}{\text{ЗбалВ}}, \quad (1)$$

де ЗбалЕ — збалансування експлуатаційних заходів у лісогосподарському землекористуванні регіону; ЗбалВ — збалансування відтворювальних заходів у лісогосподарському землекористуванні регіону.

Своєю чергою збалансування експлуатаційних заходів (ЗбалЕ) у лісогосподарському землекористуванні регіону пропонуємо визначати за формулою:

$$\text{ЗбалЕ} = \frac{Рз}{Вз} + \frac{ЛФ}{ЛО} + \frac{ЛзНзЛФ}{ЛзНзЛ}, \quad (2)$$

де Рз — загальні площі рубок регіону; Вз — загальні площі відновлення та розведення лісів регіону; ЛФ — лісистість фактична регіону; ЛО — лісистість оптимальна регіону; ЛзНзЛФ — фактичне співвідношення лісових та нелісових земель регіону; ЛзНзЛО — оптимальне співвідношення лісових та нелісових земель регіону.

Відповідно, збалансування відтворювальних заходів (ЗбалВ) у лісогосподарському землекористуванні регіону пропонуємо розраховувати за формулою:

$$\text{ЗбалВ} = \frac{Ргк}{Рін} + \frac{ЗлпФ}{ЗлпД}, \quad (3)$$

де Ргк — обсяги рубок головного користування в регіоні; Рін — обсяги інших рубок у регіоні; ЗлпФ — фактичні обсяги заготівлі лісогосподарської продукції в регіоні; ЗлпД — допустимі обсяги заготівлі лісогосподарської продукції в регіоні.

Екологічно збалансоване лісогосподарське землекористування є домінуючим над економіко-збалансованим землекористуванням, оскільки в нинішніх умовах ліси виконують переважно екологічні функції [5]. Крім того, на державному рівні ставиться за мету посилення та покращення екологічних функцій лісів. Зокрема, гостро стоїть проблема щодо підвищення стійкості лісових екосистем до дедалі зростаючого техногенного та антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище.

Поряд із тим потребує нарощування природоохоронний та природозберігаючий потенціал лісів та земель лісогосподарського призначення. Необхідно зберегти існуюче біоло-

гічне різноманіття в лісах, чому сприятиме і здійснення раціонального використання та відтворення мисливської фауни.

У господарському плані слід розширити роботи із лісорозведення для досягнення показників оптимальної лісистості території та збільшити обсяги агролісомеліоративних заходів. Значною мірою допомогти у виконанні цих та інших важливих екологічно збалансованих напрямів розвитку лісоресурсної сфери допоможе прийняття нової Державної цільової програми розвитку лісового господарства України до 2020 р. та її повноцінне фінансування.

Нажаль, виконання попередньої аналогічної Державної цільової програми «Ліси України» на період 2010–2015 рр. не було належним чином профінансовано [6] та не виконано повною мірою. Крім недофінансування попередньої програми, були певні прорахунки щодо термінів реалізації її окремих складових, а головне, не було розроблено чітких та практичних механізмів щодо її реалізації.

ВИСНОВКИ

Формування перспективних напрямів екологічно збалансованого використання лісогосподарських земель за допомогою експлуатаційних заходів та заходів зі збереження, відтворення і охорони лісів і земель сприятиме цільовому та функціональному використанню відповідних ресурсів. Це своєю чергою забезпечить формування дозованого освоєння земель і лісів, а також їх функцій та вирощування найбільш якісних лісогосподарських культур, продукування якісних лісових послуг. Відтворювальні, зберігаючі та охоронні заходи сприятимуть вирощуванню екологічно стійких порід дерев з орієнтацією на попередній природний склад лісів певної території. Крім того, обсяги відтворення лісів повинні бути збільшені на 15–30% залежно від регіональних та природно-кліматичних особливостей території. Для цього необхідно на нелісових ділянках вести підготовчі роботи щодо переходу таких земель до категорії лісових або земель іншого цільового призначення, а на нелісових ділянках, які не підлягають залісенню, — впроваджувати охоронні заходи з огляду на їх фактичне використання. До того ж на лісових землях слід проводити відновлення відповідної лісистості та (або) відповідного породного складу зважаючи на їх цільове використання.

Під час відтворення земель спочатку слід класифікувати їх за ступенем придатності до вирощування тих чи інших порід дерев та кущів і на цій основі розробити цілісну систему їх комплексного відтворення разом із лісами.

Крім того, перспективні напрями сприятимуть і збалансуванню обсягів лісопромислової продукції і, насамперед, деревини шляхом рубок головного користування, що не повинні бути меншими за інші види рубок, та збалансуванню вирощування і заготівлі непромислової лісогосподарської продукції, обсяги якої не повинні бути більшими за оптимально допустимі норми. Зрештою, розроблення проектів із лісорозведення надасть змогу досягти показників оптимальної лісистості територій та збільшити обсяги агролісомеліоративних заходів з метою нарощування природоохоронного та природозберігаючого потенціалів лісів і земель лісогосподарського призначення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Коваль Я.В. Пріоритети екологічного та збалансованого лісоресурсного розвитку / Я.В. Коваль // Економіст. — 2012. — № 12. — С. 49–51.
2. Ярова І.Є. Лісогосподарювання як нова соціо-еколого-економічна парадигма / І.Є. Ярова // Механізм регулювання економіки. — 2013. — № 2. — С. 45–52.
3. Мельник С. Принципи реформування лісового господарства України / С. Мельник // Регіональна економіка. — 2001. — № 4. — С. 215–221.
4. Синякевич І.М. Лісова політика: [підручник] / І.М. Синякевич. — Львів: ЗУКЦ, 2005. — 224 с.
5. Концепція Державної цільової програми розвитку лісового господарства України на 2016–2020 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=113516
6. Звіт про результати виконання Державної цільової програми «Ліси України» на 2010–2015 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <file:///C:/Users/THEB/Downloads/Zvit-2015-Fin.pdf>

УДК 502.33 : 332.3 : 911.37

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПЛАНУВАННЯ СТАЛОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

О.П. Лобанова

асистент кафедри геодезії та землеустрою

Подільський державний аграрно-технічний університет

Доведено, що під час складання схем планування територій населених пунктів повинні бути дотримані принципи, вимоги та методи землепорядного проектування об'єктів місцевого значення, тому що тільки у такий спосіб можна досягти сталого землекористування. Уточнено мету і доповнено перелік імперативів, які повинні враховуватись у схемах планування територій населених пунктів. Такий підхід дає змогу зробити оптимальний вибір способу використання земельної ділянки за призначенням за принципом зонування території населеного пункту.

Ключові слова: система, планування, комплекс, землі, населені пункти, землекористування.

Однією із найважливіших проблем нової регіональної економічної політики є активізація соціально-економічного розвитку населених пунктів. Вони мають стати раціонально-організованими комплексами виробничих зон, житлових масивів, об'єктів виробничої і соціальної інфраструктури, які уможливають оптимальні умови для життя і діяльності людей. Своєю чергою, розвиток населених пунктів характеризується трансформацією системи землекористування та високим рівнем антропогенного впливу на стан природних ресурсів, умов проживання населення і сукупну цінність територіальних утворень. Це потребує відповідних еколого-економічних інструментів пла-

нування використання земель, а також актуалізує необхідність формування системи сталого землекористування в населених пунктах.

Дослідження питань організації землекористування в населених пунктах висвітлено в наукових працях багатьох вітчизняних учених, зокрема: І.К. Бистрякова, Д.І. Гнатковича, В.В. Горлачука, Д.С. Добряка, Т.Є. Зінченко, Ш.І. Ібатулліна, А.Г. Мартина, М.Г. Ступеня та ін. Напрями розв'язання проблем планування використання земельних ресурсів населених пунктів розглянуто в роботах Й.М. Дороша, Г.К. Лоїка, Є.В. Мішеніна, І.О. Новаковської, А.Я. Сохничка та ін. Зважаючи на вагомий науковий внесок існуючих розробок слід наголо-